

GELENEKSEL KIRGIZ KADIN BAş GIYIMLERİ

Eda BİNDAş DOĞDU

Türkoloji Doktora Öğrencisi Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
1950d02002@manas.edu.kg, ORCID: 0009-006-9487-7381

Bindaş Doğdu; Eda. "Geleneksek Kırgız Kadın Baş Giyimleri". ulakbilge, 95 (2025/4): s. 260-264.
doi: 10.7816/ulakbilge-13-97-03

ÖZ

Her toplum dünyaya belli bir bakış açısıyla bakar. Cođrafya iklim ve bunlara bağlı olarak gelişmiş olan yaşam tarzı bu bakış açısını temel bileşenlerini oluşturur. En geniş tanımıyla kùltür biriktirilmif bütùn öğeleri içinde barındıran değerler bütünüdür. Bu bağlamda Kırgız toplumunun dünya görüşünü yaşam tarzını gösteren maddi kùltür öğelerinden biri de Kırgız kadın baş giyimleridir. Çok köklü bir geçmişi olan baş giyim kùltürü geçmişte olduğu gibi günümüzde de geleneğe zenginlik ve değer katar. Hem kıyafet hem de aksesuar olarak kabul edilen baş giyimler taşıdıkları sembollerle, kullanılışlarıyla çok çeşitli işlemlere sahiptirler. Kırgız kadın baş giyimleri Kırgız Kùltürünün maddi öğelerinden biridir. Göçebe bir topluluk olan Kırgızlar kendi kùltürlerine ait kadın kıyafetlerinin tamamlayıcı unsurlarından olan baş giyimlerine çeşitli anlamlar yüklemifler, tarih boyunca da bu baş giyimlerini coğrafya ve iklime göre çeşitlendirmiflerdir. Kırgız kadın baş giyimlerinin kendine has etnografik özelliklerinin yanında diğer Türk toplumlarına benzer nitelikler de taşır. Kırgız kadın baş giyimlerindeki adlandırmalar Türk dili açısından değerlendirildiğinde farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu kùltürel öğeler dil özellikleri açısından incelendiğinde ise Kırgız kùltürüne ait nitelik ve nicelikler daha detaylı bir şekilde açıklanabilir. Bu çalışmada Kırgız kùltürünün maddi kùltür öğelerinden biri kadın baş giyimlerinin kullanılış biçimleri ile bir dilin temel söz varlıklarından baş giyim adları ve etimolojileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Kadın Baş Giyimleri, Kùltür, Kullanılış, Etimoloji

Giriş

Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Kırgız kültüründe de kadın bereketin sembolü, evin direği, aileyi ayakta tutan bir kahraman olarak görülmektedir. Bu nedenle kadının, giyimi, kuşamı, takıları hayat tarzlarının bir parçası haline gelmiştir. Bu anlayışla toplumdaki gelenek ve göreneklerinin temelleri atılıp kültürün vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bu kültür aynı zamanda toplumun duygu ve düşünce yapısını yazılı kurallar ile değil de sözlü bir şekilde ya da göstererek açık şekilde ifade ettiğini göstermektedir. Toplumun aynası görevini üstlenmiştir. Özellikle baş giyimleri dışında saçlarıyla da ilgili inanışları çok eski zamanlara dayanmaktadır. Kırgızların günlük hayatta saçlarına ve saç örgülerine bakılarak hangi yaşta olduğu, evli mi, bekâr mı ya da dul olup olmadığını saç örgülerine ve giydikleri baş giyimlerine göre anlamak mümkündür. Mesela evli kadınlar evli olduğunu belirtmek için saçlarını yanlarından iki örgü örerek, uçlarına gümüşten yapılmış çingirak gibi ses çıkaran süsler bağlarlar. Bekâr kızlar ise saçlarını daha çok parçaya ayırıp örerak uçlarına boncuklar takarlar. Bu çalışmada uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Kırgızların baş giyimleri, bu giyimlerin yaşa, ekonomik duruma, statüye ve bunlara bağlı olarak günümüze kadar devam ettirilen geleneksel bir anlayıştan bahsedilmiştir.

Geleneksel giyim, toplulukların kendilerine özgü tarihsel ve kültürel öğeleridir. Geleneksel giyimlerin birçoğunda olduğu gibi Kırgız kadın baş giyimleri de çeşitli anlamlar içermektedir. Örneğin; 'topu' adlı baş giyimini sadece genç kızlar takabilmektedir. Çünkü topu genç kızların hareketlerine ve yaş özelliklerine uygun olanıdır. Mesela küçük kız çocuklarının taktığı 'takıya topu', genç kız oldukları zaman taktıkları 'tebetey' ve bir genç kız nişanlandığı zaman ve nişan merasiminin göstergesi olarak taktığı 'şökülö' baş giyimidir. Şökülö adlı baş giyim evlenmeye hazır olan kızlara ait zarafeti, onların hareketlerindeki çekingenliği, utangaçlığı da ifade eder. Böylece bu gelin olurken şökülö ile babasının evinden çıkar. Evliliğin göstergesi olarak da 'eleçek' takar. Eleçek ise orta yaşlı geçmiş kadınlar tarafından takılan işlevsel bir baş giyimdir. Bu makalede Kırgız kadınlarının baş giyimlerinin hayat boyu neleri sembolize ettiği, topluma vermek istediği mesajlar ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu baş giyimlerinin adlarının kökenini incelemek amaçlanmıştır.

Baş Giyimleri

Takıya Topu

Takıya topu diğer adıyla 'testiyer' on, on iki yaşındaki kızların taktığı baş giyimdir. Genellikle yeşil, kırmızı ve mavi renkli kumaşlardan dikilir. Takıya topunun 'kıvrımlı kapak yakalı' ve 'makabat topu' denilen çeşitleri vardır. Bu baş giyiminin dikilişi ve takılması bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Kırgızlarda kız çocukları ilk önce iğne işlerine başlamadan önce mendil işlemeye başlarlar. Bu işleme becerilerine paralel olarak o dönemlerde kendilerine takıya topu giydirilir. Takıya topu beyaz keçeden yapılır. Mendil işlemede kazandığı tecrübelerini takıya topuna işleyerek devam ettirir. Kızın el becerisi olgunlaşıp kendi çeyizini hazırlamaya başlayınca takıya topunun üzerine desenler işlenir. Bu bir açıdan kızın el işlemeciliğindeki hüneriyle evliliğe hazır olduğunu gösterir. Bu işlemler estetik ve güzellikten öte belli bir el becerisini etrafa göstermek amacıyla yapılır. Burada sadece kız çeyizinin hazırlanışını değil, Kırgız desenlerinin dekorasyon amaçlı olmadığını aynı zamanda belli bir anlam ifade ettiğini de görmekteyiz. Takıyalardaki süslemelerde genellikle sadelik aranır. Takıya sözcüğü Ar. تَكِيَّة takıye "başlık" sözcüğünden gelmektedir.

Ükü Topu

Genç kızların çeyiz hazırlığı tamamlanana kadar onlara baykuşun tüyü ile süslenmiş topu giydirirler. Topudaki baykuş tüylerine göre kızın ailede kaçınıcı çocuk olduğu anlaşılacaktır. Topun içine gömülen taşlar genç kızın babasının ne kadar zengin olduğunu göstermektedir ve topun yüksekliği de genç kızın babasının rütbesine işaret etmektedir. Tüm bu özelliklerin dış giyime yansması Kırgız halkının kendisiyle övünmesi yerine sade olmaya teşvik etmektedir.

Şökülö

Şökülö evlenecek kızların düğün tarihine kadar giydiği baş giyimdir. Eğer kızın çeyizi hazır olmuşsa damat tarafı da 'kalın' yani başlık parasını ödemişse bu durum kızın yakın bir zamanda evleneceğine işaret eder. Başlık parası kız tarafına ödendikten sonra şökülöye çeşitli süsler de takılabilir. Bu süsler erkek tarafının varlıklı bir aile olduğunu gösterir. Çünkü şökülöye sonradan işlenen süsler genellikle başlık parasıyla karşılanır. Bu süreçte gelin adayları şökülö takarlar. Gelin ve damat adayının arkadaşları oyun düzenleyerek bir araya gelirler. Bu oyun gençlerin kendi aralarında rahat konuşmalarına ortam hazırlar. Bir araya gelen gençler taktıkları baş giyimlerle evli ya da bekâr olduklarını belli ederler.

Kırgız geleneklerine göre gelin düğünden üç veya dört gün sonra şökülöyü gelin gittiği yerden baba evine geri gönderir. Eğer varsa gelinin kız kardeşleri de evlenecekleri zaman aynı şökülöyü takarlar. Şökülönün birkaç çeşidi bulunmaktadır. Şökülö koni biçiminde beyaz keçeden dikilir. Üzeri boncuklarla ve Kırgız nakışlarıyla işlenir. En üst kısmı ile etrafı ükü (baykuş) tüyüyle süslenir. Örneğin, şapkalara takılan baykuş tüyleri kutsal bir anlama sahiptir. Çünkü Kırgızlar tarafından bazı baykuşların tüyleri, kanatları ve tırnakları uğurlu olarak kabul edilir. Koruyucu bir güce sahip olup nazar ve büyüden koruduğu inancı hakimdir. Şökülönün alt tarafı farklı renk kumaş veya keçeden dikilip, kulak kısmı ise su samuru, sansar, tilki, tay gibi hayvan derilerinden oluşturulur. Kırgızlarda kadınların saçlarına kötü ruhların gelmemesi ve nazar değmemesi için yerine getirilmesi gereken adetler çok fazladır. Bu nedenle Kırgızlar geleneksel hayatlarında baş giyimleriyle ilgili birtakım kurallara uymak zorundadırlar. Örneğin, başlıklar yere bırakılmaz, üzerine oturulmaz ve basılmaz. Kırgızlara göre başlık demek, baş demektir. Bu nedenle kutsal sayılmıştır. Şökülö sözcüğü Farsça شَاغُولَا şāgūla “başörtüsünün arkadan sarkan kısmı” sözcüğünden gelmektedir (Steingas, 1963:723).

Tebetey

Tebetey on- on beş yaşındaki (beş kökül) kız çocuklarının giydiği baş giyimdir. Tebetey Kırgız kültürünün sembollerinden ve en önemli baş giyimlerinden bir tanesidir. Kadife, fitilli kadife, parlak kadife, ipek gibi kumaşlardan en üst tepesi bir bütün halinde ya da parça parça dikilir. Tebeteyin alt kenarının yapımında genellikle su samuru veya sansar tercih edilirken kuzu tüyünden yapılan çeşitlerine de rastlanır. Tebeteyin en üst tepesi koni biçiminde alt kenarı ise ince yuvarlak bazen de geniştir. Genç kızlar saçlarını iki yana beşer beşer ayırarak örler. Tebetey de bu örgülerin üzerine takılır. Tebetey < Proto Türkçe *tepö(-ü) “tepe, üst, başın üstü” sözcüğüne –tey addan ad yapma ekiyle oluşmuştur. karşı. morin “at” > moritay “atlı, binici”, surgaguli “okul” > surgagulitay “bilgili, tahsilli”, arban “on” > arbantay “on yaşındaki” (Poppe, 1992: 50, 51). [Ersoy, 2008: 295]. Sözcük Tatarcada, Başkurtçada ve Kazakçada da görülür: Başk. түбәтәй, Kaz. Төбөтөй şeklindedir. Ayrıca bu sözcük Rusçaya түбетейка “ay” şeklinde geçmiştir. (Dybo, vd. 2003: 1419).

Eleçek

Eleçek Tanrı Dağlarının bir sembolü olan erkeklerin Ak Kalpak'ı kadar önemli ve bir Kırgız kadınının sosyal ve ekonomik durumunu gösteren bu ünlü kadın baş giyimi kıyafetlerin süsü olarak kullanılmaktadır. Kadınların, gelinlerin, yaşlıların gururla taktığı ve kendini zarif hissettiği eleçek; eek alma, çıkma, kuyrukça, kırgak, içke kat denilen kısımlardan oluşur. Yaşa, ekonomik duruma ve bölgelere göre farklılık göstermektedir. Mesela zengin kişilerin taktıkları eleçekler değerli boncuklarla yapılır ve kenarları gümüşlerle süslenir. Eleçekler günlük yaşamda düzenli olarak kullanılmamaktadır. Tarih boyunca konargöçer bir toplum yapısına sahip olan Kırgız halkının özellikle göç sırasında çok işlevsel olarak kullandığı bir kumaş türüdür. Çünkü göç sırasında aciliyet gerektiren yerlerde doğumda kundak, cenazede kefen, yaralanmalarda sargı bezi gibi gerekli durumlarda materyal olarak eleçek kumaşından yararlanılır. Düğünlerde, ziyafetlerde, misafir ağırlarken eleçek takılır. Düğünlere, ziyarete giderken sıcak bir ortamda karşılanmak, kadınların kendilerinin değerli hissetmesi için de eleçek kullanılır.

Eleçeğin bir başkasına ödünç verilmesi mümkün değildir. Hiç kimse tarafından takılmaz ve kimseye hediye edilmez. Ayrıca bu baş giyimine kirli eller ile dokunulmaz. En az iki kişi tarafından belli bir sürede takılır. Yaşlı kadınlar genellikle Kazanbak Eleçek takarlar. Bunun yanı sıra Surp Eleçek, Stambul Eleçek olarak adlandırılan türleri de vardır.

Eleçek ile ilgili E.V. Sevortyan'ın Этимологический словарь тюркских языков (Etimolojîkeskiy slovar tyurskih yazıkov) adlı eserinde yedi anlam verilmiş ancak sözcüğün kökeniyle ilgili herhangi bir görüş belirtmemiştir. Sevortyan'a göre sözcük; çadır, kulübe, samanlık, çardak, bahçe, kapak, oda gibi anlamlarıyla başta Kırgızca ve Kazakça olmak üzere diğer Türk dillerinde de görülür (Sevortyan, 1974: 130, 131). Anna Vladimirovna Dybo ise eleçek sözcüğünün (a)laçuk “kulübe, küçük çadır” şekliyle Proto Türkçe döneminde Geç Dönem Eski Çinçe'ye de geçtiğini belirtir (Dybo, 2014 :8).

Kep Takıya

Kep takıya eleçeğin içine takılan bir baş giyimdir. Eleçek çıkarıldıktan sonra kep takıya tek başına kullanılabilir. Günlük hayatta kadınlar ve büyükanneler seyahat ederken, bayramlarda, yıl dönümlerinde, köy ziyaretlerinde daha çok başörtüsü yani ‘cooluk’ takan kadınlar, bu ‘cooluğun’ içine de kep takıya takarlar. Kep takıyanın yanak ve kuyruk kısmı eleçekten dışarı sarkabilir.

Cooluk

Kırgız kadınlarının en yaygın kullandığı kadın baş giyimidir. Genç kızlar cooluğu arkaya doğru atarak, evli kadınlar ise ön tarafa, çene altına doğru bağlayarak kullanırlar. Bir genç kız ile yeni bir gelinin arasındaki ayırt edici en önemli fark bu bağlama şeklidir. Bu bağlama şekli toplumsal hayatta önemli bir semboldür. Bu sembol yeni gelinin yeni evinde kayınvalidesinin kapı eşiğini geçer geçmez duyduğu ilk sözdür. Bu söz Kırgızcada "Ak cooluğun başınan tüşbösün" (Beyaz başörtün başından düşmesin) sözüyle karşılır. Bu beyaz cooluğun kirlenmesin, geldiğin yerde hep mutlu ol anlamına gelen bir sözdür. Bu bağlamda eşarp takmak müslümanlıkta imanı, edep ve tevazuyu göstermektedir. Bir diğer anlamı ise kadınlar yaşlandıkça yüzleri değişmeye, kilo vermeye başlar. Yanaklarındaki ve boyunlarındaki yaşlılık belirtileri ortaya çıkar ve saçları beyazlar. Cooluklar ise kadındaki bu belirtileri saklayarak kadınların daha güzel görünmelerini sağlar. Cooluk < DLT yağlık"mendil" (DLT, 2006: 455).

Sonuç

Kadınlar sadece ailede değil, toplumda da özel bir yere sahiptir. Kırgız kadın baş giyimleri kültürün önemli bir tamamlayıcısıdır. Zaman içerisinde çeşitli toplumsal olguları sembolize eder. Bu baş giyimleri Kırgız toplumunun yaşadıkları coğrafyanın da etkisi altında kalarak daha çok sansar, samur, at gibi Orta Asya coğrafyasında sıkça rastlanılan hayvan derilerinden ve tüylerinden elde edilmiştir. Aynı zamanda bu hayvan deri ve tüylerinin uğurlu olduğuna inanılmış, şans getirdiği düşünülmüştür. Mesela küpe, bilezik gibi gümüşten yapılmış eşyalardan çıkan seslerin cin, şeytan gibi kötü ruhları kovacağına inanırlar Böylece Orta Asya'da yaşayan Kırgız toplumunun Eski Türk inanışlarından biri olan Şamanizm dininin etkilerini günümüzde de devam ettiğini görmek mümkündür. Bu sayede geçmişten günümüze kadar kültür taşıyıcılığını görevini de çok güzel üstlenmişlerdir. Kırgız toplumunda kadınların saçlarının uzun olması ve evli kadınların mutlaka başında beyaz başörtüsü olması gibi gelenekler halen yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir. Yeni evli kadınlar hiçbir zaman başı açık dolaşmaz. Bu başörtüsü evliliğin simgesidir. Dışarıdan bakıldığında başörtüsü sayesinde kadının yeni evli olduğunu anlamak mümkündür. Büyük şehirlerde başörtüsünü takmayan evli kadınlar köy gibi yerlere ziyarete gittiğinde ya da evlerine büyükleri geldiğinde mutlaka başlarına başörtülerini takmaya özen gösterirler. Günümüzde gelinlerin şehirde bile olsa özellikle kayınpederinin ve büyüklerin bulunduğu mekânda başı açık gezmemesi buna bir örnektir. Yukarıda bahsedilen başörtüsünün dışındaki başlıklar (üku topu, tebetey, eleçek) ise günümüzde törenlerde, bayramlarda giyilen millî başlıklar hâline gelmiş; ayrıca sanatçıların sahnede giydikleri özel kostümün bir parçası haline almıştır. Bu yolla geleneksel kültürlerinden soyutlanmayıp kültürlerini gelecek nesillere aktarabilmeyi başarabilmektedirler. Bu baş giyimlerin adlarının kökenine bakacak olursak bazılarının Kırgızca, bazılarının ise alıntı sözcük Arapça, Farsça, Kazakça gibi dillere ait oldukları görülmektedir. Bazı baş giyim adlarının diğer Türk toplumlarıyla aynı olduğunu görülmektedir. Çağlar boyunca Türk toplumlarının birbirinin etkisinde kaldığı ve kültürel olarak da birbirlerinden etkilendiğini görmekteyiz.

Kaynaklar

- Akmataliev, A. (2000). Kırgızdın köönörbös döölöttörü. Bişkek.
- Atalay, B. (2006). Dîvânu Lugâti't-Türk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Dıykanbayeva, M. (2016). Kırgızlarda atalar kültü. Konya: Kömen Yayınları.
- Dybo, A. V. (2004). VKazanskiy Federal'niy Universitet, Jurnal Tatarica Vypusk 2, 11c. Kazan.
- Dybo, A. V., Starostin, S. A., & Mudrak, O. A. (2003). An etymological dictionary of Altaic languages.
- Ersoy, F. (2008). Türk-Moğol dil ilişkisi ve Çuvaşça. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasayev, H. (1995). Nakıl sözdör. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Karasayev, H. (2016). Kamus naama (2. bs.). Bişkek: Salam Basması.
- Mambetova, B. (2016). Adamdın körkü çüpürök, Kırgız narkı (Haz. B. Bekeşov). Bişkek: Print-Ekspress Yayınları.
- Moldokulova, D. Kırgızdın salttik cürüm-turum madaniyatı (XIX kılımdın ayagı-XX. kılımdın başı).
- Murzakmetov, A. Kırgız-Özbek etnomadaniy calpılıktarı. Borborduk Aziya Universitesi Yayınları.
- Sarnagoyev, B. (1984). Aşuudan bergen otçyotum. Frunze.
- Sevortyan, E. V. (1974). Etimologičeskiy slovar tyurkskiks yazıkov. Akademiya Nauk SSSR.
- Soltonoyev, B. (1991). Kırgızdın turmuşu. In K. Cusupov (Haz.), Kırgızdar. Bişkek: Kırgızstan Yayınları.
- Valihanov, Ç. (1984). Sobr. soçineniy, dnevnik poezdki na Issık-Kul (Cilt 5).
- Wikipedia contributors. (t.y.). Аялдардын улуттук баш кийимдери. Wikipedia. https://ky.wikipedia.org/wiki/Аялдардын_улуттук_баш_кийимдери
- Artwizmail. Takke. <http://artwizmail.com/search/takke>

TRADITIONAL KYRGYZ WOMEN'S HEADWEAR

Eda Bindaş Doğdu

ABSTRACT

Every society looks at the world with a certain point of view. Lifestyle which has developed to depend on geography and climate are the main components of this perspective. Culture that is its broadest definition, is the set of values which contains all the elements accumulated. In this context, one of the material cultural elements that show the world view and life style of the Kyrgyz society. One of them is Kyrgyz women's headwear. Headwear culture that has deep-rooted history, adds value and richness to tradition today as it did in the past. Headwear which is accepted as both clothes and accessories, has a variety of functions with their usage and symbols they carry. Kyrgyz women's headwear is one of the material elements of Kyrgyz culture. Kyrgyz who are a nomadic community, attributes various meaning to the headwear which is one of the supplementary elements of the women's clothing belonging to their own culture, they have diversified their headwear according to the geography and climate through the history. In addition to the unique ethnographic characteristics of Kyrgyz women's headwear, it also carries similar characteristics to other Turkish societies. Namings that are in Kyrgyz women's headwear, are evaluated in terms of Turkish language, different results may occur. When these cultural elements are examined in terms of language characteristics, the qualities and quantities of Kyrgyz culture can be explained in more detail. In this study, with the usage of women's headwear that is one of the material cultural elements of Kyrgyz culture, headwear names from the basic vocabulary of a language and etimologies are examined.

Keywords: Kyrgyz women's head wears, Culture, Usage, Etimology